

¹⁹ Ісаєвич Я.Д. Українська археографія в XVII–XVIII ст. // Історичні джерела та їх використання. – К., 1964. – Вип.1. – С.187–194.

²⁰ Див.: Журба О.І. Київська археографічна комісія: 1843–1921: Нарис історії та діяльності. – К., 1993. – 200 с.

²¹ Пещак М.М., Русанівський В.М. Правила видання пам'яток української мови XIV–XVIII ст. – К., 1961.

²² Правила издания исторических документов в СССР. – 2-е, перераб. и доп. изд. – Москва, 1990. – 190 с.

²³ Передача текстів документів і пам'яток: Матеріали науково-методичної наради. – К., 1990. – 108 с.

²⁴ Німчук В.В. Правила видання пам'яток, писаних українською мовою та церковнослов'янською українською редакції: Проект. – К., 1995. – 56 с.

²⁵ Соловійова А. А. Передача тексту архівних джерел з новітньої історії України при підготовці науково-популярних видань // Архіви України. – 1995. – №4/6. – С.79–81.

²⁶ Боряк Г.В. Указ. праця. – С.142–143.

The modern public challenges in the field of the historical sources usage in archaeography publications is considered in the article. The attention turned to the necessity of the new historical records publication rules elaboration. There also represented proposals on content and character of the official record mentioned, that should be approved by the Presidium of the National Academy of Sciences of Ukraine and be recommended to all academic institutions.

Я.Л.Примаченко*

ПІВНІЧНОАМЕРИКАНСЬКА ІСТОРІОГРАФІЯ ПРО ДІЯЛЬНІСТЬ НАЦІОНАЛІСТИЧНОГО ПІДПІЛЛЯ В УМОВАХ НІМЕЦЬКОЇ ОКУПАЦІЇ УРСР

Стаття присвячена північноамериканській історіографії діяльності ОУН періоду Другої світової війни. Автор виділяє три групи питань, що становили особливу цікавість для північноамериканських істориків, а саме: Акт відновлення української держави 30 червня 1941 р., діяльність похідних груп ОУН, III надзвичайний великий збір ОУН (1943 р.). Порівняльний аналіз робіт емігрантських та американських дослідників дозволяє встановити ступінь об'єктивності й науковості студіювань проблеми ОУН і УПА в північноамериканському історичному дискурсі Другої світової війни.

Сучасний американський дослідник історії Східної Європи Т.Снайдер справедливо зазначив, що «історія, пам'ять та політика є окремими царинами, і відносини між ними далекі від ідеальних»¹. У трикутнику історії, пам'яті та політики лежать дві важливі проблеми: 1) значення національного суверенітету для колективної пам'яті; 2) можливість впливу політичної влади на процес формування колективної пам'яті. Адже історія і пам'ять не є тотожними, жоден учасник історичних подій не може бути об'єктивним щодо їх оцінки².

На лінії стику цих двох проблем відбувається суспільний конфлікт довкола оцінки діяльності національно-визвольного руху 1930–1950-х рр. Між бажанням політиків і роботою істориків лежить прірва колективної пам'яті. Політики, усвідомлюючи значення колективної пам'яті для національного суверенітету, прагнуть інкорпоровати націоналістичний рух в українську національну свідомість як позитивне історичне явище. Історики, своєю чергою, намагаються подолати

* Примаченко Яна Леонідівна – канд. іст. наук, мол. наук. співроб. Інституту історії України НАНУ.

E-mail: yana.prima@gmail.com

наслідки тривалого штучного розподілу наукового простору на радянську й діаспорну історичну науку. Але українське суспільство, як видається, ще неготове сприйняти нове бачення ролі та місця національно-визвольного руху у вітчизняній історії.

Структура колективної пам'яті має дві складові: масову персональну пам'ять, що формується зі спогадів окремих індивідумів про події, в яких вони брали участь, і «національну пам'ять», яка становить організаційний принцип, за допомогою якого національно свідомі громадяни формують національну історію³. Відтак суспільна незгода довкола проблеми ОУН та УПА є конфліктом колективної пам'яті, де одна частина громадян як на рівні «масової персональної пам'яті», так і на рівні модифікованої комуністичним режимом «національної пам'яті» категорично не сприймає націоналістичний рух, тоді як інша його підтримує.

Колективна пам'ять, національний міф та символи формують поле української національної ідентичності. Відтак український націоналістичний рух має посісти своє місце в кожній із цих структур. Роль держави (як замовника) та істориків (як головних виконавців) дуже важлива, особливо зараз, коли останні вже не є заручниками ідеологічних доктрин.

Розуміння загального контексту проблеми колективної пам'яті дуже важливе для об'єктивного аналізу та оцінки північноамериканської історіографії націоналістичного руху. Праця історика так чи інакше ставить його в авангард процесів формування національної пам'яті. Північноамериканська історіографія націоналістичного руху своїм корінням сягала праць публіцистично-мемуарного характеру, написаних українськими повоєнними емігрантами, колишніми активними учасниками подій. Ці дослідники опинились «у полоні» власної пам'яті, і, за окремими винятками, були не у змозі дати об'єктивну оцінку описуваних ними подій. Не останню роль відіграв і зовнішній чинник – здебільшого негативне сприйняття націоналістичних концепцій на Заході. Тільки з появою нового «діаспорного» покоління українців можна говорити про початок процесу поступової інтеграції націоналістичного руху в національну історичну пам'ять.

Північноамериканська історіографія націоналістичного підпілля представлена двома головними групами: українською емігрантською партійною та власне американською. Студії представників цих двох груп (окрім праці Дж.Армстронга) відділяє значний часовий проміжок. Структура емігрантської партійної історіографії вирізняється неспівмірністю праць представників мельниківського та бандерівського таборів. Така ситуація є результатом різного ступеня активності цих фракцій у зазначений період, а, отже, і необхідності донести саме свій погляд на тогочасні події. Щодо групи двійкарів, яка виокремилася з бандерівського середовища у повоєнний період, то з деяких питань вона була солідарною з представниками ОУН(б). Полеміка, яка відбувалася в рамках внутріпартійного діалогу, зводилася до монопольного права на спільну для обох фракцій історію руху. Фактично, повоєнна партійна еміграція сформувала певну традицію дослідження проблеми ОУН і УПА, яку ми пропонуємо називати націоналістичним історичним наративом. Однією з його особливостей була вибірковість у висвітленні історії діяльності руху. Особливу увагу приділяли двом подієвим блокам – державотворчим процесам, в авангарді яких стояла ОУН, та подіям, що справили вирішальний вплив на трансформацію ідеологічних і програмних засад українського націоналістичного руху. Останнє, як відзначають сучасні американські дослідники, було зумовлене переорієнтацією руху на демократичні країни Заходу. На тлі популярного серед представників еміграції методу хронологічного викладу матеріалу можна виділити три комплекси проблем, при висвітленні яких автори вдавалися до спроб концептуального осмислення питання в тогочасному загальносвітовому контексті, а саме: 1. Акт відновлення української держави 30 червня 1941 р.; 2. діяльність похідних груп ОУН; 3. III надзвичайний великий збір ОУН (1943 р.).

Представники діаспори у своїй більшості залишалися в рамках «мученицького» історичного наративу, а, отже, займали апологетичну позицію щодо досліджень емігрантських партійних істориків. Для американської історіографії український самостійницький рух довгий час не становив значного інтересу. Сучасні американські дослідники спрямували свою увагу на найбільш «незручні» для українських націоналістів факти, як-от тоталітарний характер руху, участь у ліквідації євреїв, події на Волині тощо. Порухення «некомфортних» питань стало причиною ревізії націоналістичного історичного наративу, створеного повоєнною українською еміграцією. Цей процес, на думку І.-П.Химки, є необхідною передумовою для інтеграції українського наративу Другої світової війни у відповідний загальноамериканський історичний наратив⁴.

Варто зупинитися на аналізі цих двох груп історичних досліджень у контексті зазначених вище комплексів проблем.

Оскільки Акт відновлення української держави 30 червня 1941 р. був проголошений фракцією С.Бандери, то й більшість праць на цю тему належить її представникам. Головною тезою бандерівської партійної історіографії є таке твердження: даний акт був продиктований необхідністю поставити німців перед доконаним фактом і тим змусити відкрити свої плани щодо України⁵. Натомість їх опоненти з фракції А.Мельника стверджують, що акція 30 червня була настільки спонтанною і несподіваною, що навіть не всі члени ОУН(р) (революційної або бандерівської) були про неї поінформовані. Крім того, представники ОУН(м) хотіли проголосити відновлення української державності у Києві, що надало б цій акції загальноукраїнського значення⁶. Історик В.Верига, аналізуючи текст документа, відзначав: «Це був акт однієї групи, а не цілого Українського національного комітету, який мав би був виступати в імені цілого українського народу»⁷. Він звинувачує бандерівців у зведенні такої важливої події, як проголошення відновлення української державності, до рівня регіонального явища, та й узагалі не визнає за ОУН(б) права говорити від імені українського народу, оскільки крило С.Бандери не було загальноукраїнською політичною силою.

Досить стримано ініціативу ОУН(б) оцінює й авторитетний в українських націоналістичних колах американський історик Дж.Армстронг, який відзначав, що ОУН(б) вдало скористалася ізоляцією західноукраїнських земель під час радянської окупації, унаслідок чого місцеве населення не знало про розкол в Організації українських націоналістів, а приязні стосунки націоналістів з офіцерами вермахту створювали враження, що бандерівці користуються німецькою підтримкою⁸. Саме блискучість акції, на думку Дж.Армстронга, увела в оману західноукраїнську інтелігенцію й забезпечила ОУН(б) народну підтримку, яка зникла в міру усвідомлення суспільством справжнього стану речей. Зокрема, американський дослідник відзначав, що звернення митрополита А.Шептицького до пастви із закликом підтримати відновлення української державності було отримане представниками ОУН(б) нечесним шляхом. По-перше, митрополита не поінформували про розкол в ОУН; по-друге, він вважав, що проголошення акту узгоджене з німцями. Слабким, на думку Дж.Армстронга, виглядає виправдання бандерівських істориків, що А.Шептицький мав знати про внутрішній конфлікт в ОУН. Відтак, аби закріпити свій успіх, бандерівці почали залучати до своєї діяльності авторитетних галицьких громадських і політичних діячів. Так, Раду сеньйорів, що мала виконувати функції парламенту, очолив К.Левицький⁹.

Сучасний американський дослідник А.Рудлінг також зазначає, що бандерівці прагнули поширити свої впливи на помірковану галицьку інтелігенцію, яка сприймала останніх як «націонал-більшовиків» головню через спільний для обох політичних течій революційний нігілізм. До цього варто додати соціалістичні захоплення Д.Донцова у молоді роки та співробітництво КПЗУ і націоналістів у

міжвоєнний період на Волині¹⁰. Усе це в комплексі створювало досить неоднозначний образ націоналістів у середовищі старшого покоління галицької інтелігенції.

І.Лисяк-Рудницький, чиї студіювання виходять за рамки усталеного діаспорного наративу, досить критично оцінював як мотивацію, що спонукала ОУН(б) до проголошення акту, так і сам акт. Він писав: «Тенденція до монопартійної диктатури проявилася яскраво у т. зв. Акті проголошення української держави з 30 червня 1941 р. Апологети бандерівщини кажуть, що метою «проголошення» було поставити німців перед доконаний факт. Правильніше буде ствердити, що метою було поставити перед доконаний факт українське громадянство, ще приголомшене та дезорієнтоване після советського терору, та узурпувати владу, перебігши дорогу мельниківським суперникам. Не можна не підкреслити жахливого примітивізму політичної думки, віддзеркаленого у цьому документі»¹¹.

Одним із головних аргументів на користь тези І.Лисяка-Рудницького є питання захисту української державності. Адже, як стверджує у своїх споминах сам голова уряду відновленої держави Я.Стецько, у розпорядженні ОУН(б) були значні сили, а саме дружини українських націоналістів (ДУН) під командуванням сотника Р.Шухевича і майора Є.Побігущого та повстанці ОУН в околицях Львова і Золочева під керівництвом І.Климіва-Легенди¹². Однак, усі бандерівські дослідники наголошують на політичній недоцільності негайного переходу до конфронтації, оскільки існувала надія на більш сприятливий для України розвиток подій.

Я.Стецько вказував на наявність двох поглядів у райхсміністерствах і командуванні вермахту щодо колоніальної політики на Сході, і саме цим пояснює відтермінування лідерами ОУН(б) початку збройної боротьби проти німців. Крім того, автор вказував на серйозність наслідків українсько-німецького протистояння¹³. Хоча, на нашу думку, тут Я.Стецько дещо лукавив, підганяючи історичні події під бажані мотиви, аби зберегти реноме фракції. Більшість праць бандерівських дослідників, присвячених Акту 30 червня 1941 р., були написані, як мінімум, із 25-річної перспективи. Отже, на висвітлення подій не могло не впливати північноамериканське культурне середовище та його демократичні цінності. Німецькі репресії проти ОУН(б) дезорієнтували рух, який фактично залишився без своїх провідників. Знадобився час для перегрупування сил та висунення нових гасел.

Думку про передчасність збройного спротиву поділяв і знайий бандерівський дослідник П.Мірчук. Однак він називає інші причини: по-перше, це брак в українському суспільстві образу Німеччини як ворога через історико-географічні обставини (відсутність спільного кордону і українсько-німецького військового протистояння у минулому); по-друге, необхідність перехопити стратегічну ініціативу у своїх одвічних конкурентів – ОУН(м) та закріпити свої позиції на західноукраїнських землях як провідної політичної сили¹⁴. П.Мірчук пояснював мотивацію бандерівців тим, що опоненти із табору А.Мельника могли б представити дії ОУН(б) «як нерозважну провокацію «політично невироблених одиниць», яка, мовляв, знівечила безсумнівну прихильність гітлерівської Німеччини до державницьких змагань України і, що найнебезпечніше, український загальний міг би був у це повірити»¹⁵. Ця теза П.Мірчука вказує на слушність думки І.Лисяка-Рудницького про Акт 30 червня 1941 р. як акцентує й непідготовлену акцію. До того ж, наведена цитата вказує на той значний вплив, що його мала ОУН(м) серед населення Галичини. Бандерівська історіографія всіляко намагалася його применшити.

Взаємні обвинувачення представників обох фракцій ОУН є головною рисою націоналістичного історичного наративу. Мельниківці вважали, що необхідні кроки їх опонентів спровокували німецькі репресії проти обох крил ОУН¹⁶. Тоді, як бандерівські дослідники наголошують, що жертвність була чеснотою лише представників їхньої фракції, а мельниківці, співпрацюючи з німцями, стали знаряддям цих репресій¹⁷. Хибність першої думки відзначав Дж.Армстронг: «Група Бандери була неспроможна збагнути справжню природу претензійності німецької

політики. З огляду на те, що пізніше відбувалося в Україні, можливо, що суворі репресії проти будь-яких форм самоврядування все одно були б запроваджені Гітлером, незважаючи на те, був би акт проголошений чи ні»¹⁸. Американський дослідник також указував на факт, що дав підстави бандерівцям звинувачувати своїх опонентів у співпраці з німцями, а саме – прибуття у Львів разом з айнзатц-групою СС (якій було доручено розібратися з новоствореним українським урядом) відомого діяча фракції ОУН(м) О.Чучкевича, що офіційно був одним із перекладачів. Однак Дж.Армстронг це ніяк не коментує¹⁹.

Серед усього загалу досить тенденційних праць бандерівської еміграції окремо треба згадати студії воєнних істориків. Л.Шанковський пропонував відійти від усталеної в діаспорі практики, коли оцінка певних подій, зокрема й Акту 30 червня 1941 р., визначалася ставленням автора до тієї політичної сили, що його проголосила, тобто до ОУН(б). Л.Шанковський застосував компаративний підхід і вийшов за рамки традиційного для емігрантської історіографії проблеми ОУН та УПА трикутника: мельниківці – бандерівці – двійкарі. Так, автор у контексті проголошення Акту 30 червня 1941 р. акцентує на особливому невдоволенні серед унерівських кіл через відсутність посилення на державотворчі традиції українського народу часів Української Народної Республіки²⁰. На прикладі Литви український дослідник показує, як національні інтереси мають превалювати над дрібнопартійними. Зокрема, коли 23 червня 1941 р. литовська підпільна організація ЛАФ (Фронт литовських активістів) проголосила відновлення Литовської Республіки, цей акт було позитивно сприйнято в екзильному уряді у Лондоні. Л.Шанковський зазначав, що уряд Литовської Республіки в еміграції «не дезавував ... акту 23 червня, але, навпаки, уже у серпні 1941 р. покликався на нього перед західними альянтами як на вияв волі литовського народу жити своїм незалежним життям у самостійній литовській державі»²¹.

Відсутність чіткого посилення на державотворчі традиції УНР автор пояснював, по-перше, орієнтацією екзильного уряду на західних союзників, а, отже, подібні посилення були б нелогічними з огляду на проницькі симпатії ОУН(б); по-друге, обмеженістю кордонів УНР, адже внаслідок Варшавського договору 1920 р. провід Української Народної Республіки був змушений відмовитися від західноукраїнських земель на користь Польщі. ОУН(б), яка мріяла про незалежну Україну «від Кубані до Карпат», не бажала зв'язувати себе подібними дипломатичними договорами²².

Навряд чи, проголошуючи Акт відновлення української держави 30 червня 1941 р., бандерівці керувалися таким глибоким аналізом міжнародної політики. Як правильно зауважував І.Лисяк-Рудницький, і це підтверджували деякі бандерівські історики (зокрема, П.Мірчук), ОУН(б) за будь-яку ціну прагнула перехопити стратегічну ініціативу в інших політичних сил, підтвердженням чого весь час була практична політика угруповання С.Бандери.

Ю.Тис-Крохмалюк уважав, що «більшість праць, дискусій і критик послуговуються всякими аргументами, тільки не військовими, хоч найважливіші події історії двадцятого століття проходили у часах великих воєн і революцій»²³. За логікою автора, спочатку має бути відновлено державу, а потім з'являється її військо²⁴. Тому він особливо наголошував на своєчасності проголошення Акту 30 червня 1941 р., відзначаючи виняткову зручність перехідного моменту, обраного для відновлення української державності²⁵. На думку Ю.Тис-Крохмалюка, за відсутності організаційної діяльності державотворчої еліти нації «народні почування, ворожі до противника, не сягнуть вище бунту»²⁶. Доказ своєї правоти автор убачав в українському минулому доби Центральної Ради, коли остання з ініціативи В.Винниченка відмовилась від ідеї створення української армії²⁷.

Велика увага бандерівської історіографії до Акту 30 червня 1941 р. викликана також тим, що дії німецької репресивної машини проти представників ОУН(б) стали

поштовхом для переходу бандерівців на антинімецьку платформу. Зокрема, український емігрантський дослідник із позанаціоналістичного табору С.Горак на підтвердження цієї думки подає такий приклад: «ОУН(м), не переживши потрясіння разом із демократичним табором, залишилась, як і перед тим, у позиції вичікування, готовності до компромісу і праці (з німцями – *Я.П.*) в існуючих обставинах»²⁸.

Ця думка не зовсім відповідає дійсності. Були дані як про перехід на антинімецькі позиції самої ОУН(м), так і про репресії німців щодо її членів. Однак відсутність практичної боротьби проти німців усе ж таки дозволяє вести мову щодо пронімецької позиції ОУН(м) та інших політичних сил Західної України.

Полеміка в емігрантській партійній історіографії довкола Акту 30 червня 1941 р. та його значення в українській державотворчій традиції не давала однозначної оцінки цій історичній події. Апологетичний тон більшості праць зумовлений, як правило, або партійними інтересами, або тією особливою важливістю, яку має державотворча діяльність за умови відсутності самої державності. І.Лисяк-Рудницький та Дж.Армстронг не надавали цій події епохального значення, оскільки вважали, що вона справила більший вплив на організацію, що її ініціювала, аніж на реальний розвиток історичних подій.

Наступною, як за хронологією, так і за значенням, подією є відрядження на територію Східної України (під якою в націоналістичній історіографії малися на увазі українські землі, що входили до складу СРСР) похідних груп ОУН. Представники обох фракцій організації як головну мету «походу на Схід» декларували необхідність розбудови осередків української цивільної адміністрації. Дж.Армстронг уважав, що фракція С.Бандери насправді керувалася більш амбіційними планами, а саме – поширити свій вплив на всі українські землі. Серед завдань, які були поставлені перед групами ОУН(б), американський історик відзначав три головні: 1. довести до відома місцевих жителів проголошення Акту відновлення української держави; 2. організувати «державний апарат»; 3. сформувати українську армію з колишніх вояків радянських та польських збройних сил. Дж.Армстронг, як і інші дослідники, наголошував на неспівмірності людських кадрів із поставленими перед ними завданнями²⁹.

Дослідники з обох таборів вказували на кількісну перевагу бандерівських похідних груп. Мельниківський партійний історик і учасник подій Я.Шумелда відзначав декілька суттєвих особливостей похідних груп ОУН(м) – старший вік більшості їх членів, на відміну від практично молодіжного складу груп фракції С.Бандери; присутність у таборі мельниківців великої кількості уродженців Наддніпрянської України і учасників Української революції 1917–1921 рр., що давало перевагу не тільки у знанні території, але й на рівні розуміння культурної специфіки центрально-східних українських земель³⁰. Бандерівські дослідники подавали різну інформацію про кількість членів похідних груп: А.Бедрій говорить про 7 тис. осіб³¹, тоді як Я.Стецько, праця якого вийшла пізніше, зменшував цю цифру до 5 тис.³² За інформацією учасника «походу на Схід» Є.Стахіва, на весну 1942 р. частина членів похідних груп, що не змогла провадити боротьбу, повернулася назад до Галичини. Від загальної кількості залишилось дець близько 5%, тобто 60–70 підпільників³³. Нескладний арифметичний підрахунок дає підстави стверджувати, що усього учасників похідних груп ОУН(б) було щонайбільше 1,5 тис. осіб. Цікаво, що кількісний склад похідних груп бандерівців зменшується в міру збільшення часового проміжку між самою подією та часом написання праць. Якщо перша праця була підготовлена майже відразу після подій, то остання – уже на початку 1990-х рр. Ця тенденція перегляду оцінок та фактів разом зі збільшенням часового проміжку, що відділяв автора від події, була характерною рисою всієї бандерівської партійної історіографії.

Історики ОУН(м) взагалі не подавали кількісних даних, зате досить детально зупинялися на аналізі якісного складу похідних груп обох фракцій. Біографії осо-

бового складу мельниківців, які наводив В.Верига, давали підстави говорити про більш високий освітній рівень останніх у порівнянні з представниками бандерівської фракції³⁴. На користь доволі низького якісного складу похідних груп бандерівців, які, головним чином, склалися з молодих людей, колишніх студентів, свідчать і самі учасники подій. Як згадував Є.Стахів, склад груп не завжди був вдалим, оскільки туди «потрапило багато випадкових людей та молодих запальних ідейних хлопців, але політично недосвідчених». Окремою проблемою для бандерівців був «брак розуміння підрадянської дійсності»³⁵. До того ж, із детального аналізу, представленого Дж.Армстронгом, випливає, що саме похідні групи мельниківців, попри те, що вони становили меншість, були більш успішними у розбудові національного життя на теренах окупованої радянської України. Очевидно, молодечий запал націоналістичної галицької молоді розхитався прагматичними питаннями, що їх порушували «східняки», адже, як зазначають усі дослідники, саме «східний» фактор змусив ОУН переглянути свої ідеологічні позиції. Представники бандерівської фракції при всій повазі до праці Дж.Армстронга вважають, що вона не досить об'єктивна, оскільки автор черпав свої відомості здебільшого у середовищі представників ОУН(м)³⁶. Сам Дж.Армстронг, аналізуючи діяльність похідних груп ОУН, у своїй праці неодноразово підкреслював, що більшість населення підрадянських територій не бачила різниці між ОУН(б) та ОУН(м)³⁷.

Міжфракційні чвари також знайшли своє відображення в емігрантській історіографії «походу на Схід». Оскільки похідні групи обох фракцій ОУН були організовані за однаковим принципом і поділялися на північну, центральну та південну групи, лінії маршрутів яких були практично ідентичними, це створювало додаткові умови для поглиблення конфлікту та взаємних звинувачень у співпраці з німцями.

Піком ескалації конфлікту стало вбивство членів проводу ОУН(м) О.Сеника та М.Сціборського, яке сталося у Житомирі 30 серпня 1941 р. Більшість представників мельниківського табору вважала це справою рук бандерівців. На думку В.Вериги, на користь цього свідчили два факти: по-перше, відсутність заяви з боку ОУН(б), яка б засудила вбивство; по-друге, реакція частини членів ОУН(б), т.зв. «лівих» оунівців на чолі з І.Мітрингою, які, перебуваючи у складі похідної групи, на знак протесту вирушили з-під Києва додому³⁸.

Дж.Армстронг уважав, що довести «бандерівський слід» у житомирському вбивстві складно, адже ОУН(б) завжди заперечувала свою причетність, наголошуючи, що за цими подіями стоять або німецькі, або комуністичні агенти – перші таким чином «убивали двох зайців» одночасно, послаблюючи мельниківців та сприяючи формуванню негативного іміджу ОУН(б) серед українського населення; другі ж мали на меті спровокувати ескалацію конфлікту всередині націоналістичного середовища³⁹. Сам автор уважав найбільш вірогідним «радянський слід». Хоча, зважаючи на політичну практику ОУН(б), на думку Дж.Армстронга, така тактика відповідала духу бандерівської фракції.

Представники мельниківців також схилилися до радянської версії вбивства, з єдиною відмінністю, як зазначав американський дослідник, – «московську руку» вони вбачали у середовищі самих бандерівців, яка свого часу спричинила і розкол в організації. До того ж націоналісти були обізнані з почерком роботи радянських спецслужб на прикладах вдалих замахів на С.Петлюру та Є.Коновальця⁴⁰.

Американський дослідник називав три причини, що давали підстави вказувати саме на бандерівців: 1. удар був спрямований проти двох лідерів ОУН(м); 2. за даними секретного німецького звіту, невдовзі після житомирського вбивства бандерівці розповсюдили в Києві листівки, що виправдовували цю акцію; 3. існувала секретна директива проводу ОУН(б), відповідно до якої лідери мельниківської фракції не повинні були дістатися Києва⁴¹.

Однак для Дж.Армстронґа питання про те, хто стояв за цими подіями, усе ж таки було другорядним. Він звертав увагу на наслідки вбивства для подальшого розвитку подій. По-перше, це суттєво підвищило ступінь напруження у міжфракційних відносинах ОУН (зокрема, ОУН(м) навіть удалася до масованої атаки проти бандерівців у своїй пресі). По-друге, це вбивство розв'язало німцям руки для масштабних репресій, унаслідок яких більшість учасників похідних груп ОУН(б) було знищено. Найбільших втрат зазнали північна та південна групи. Першій так і не вдалося дістатися Києва, унаслідок чого домінуючі позиції у відбудові культурного і громадського життя столиці дісталися мельниківцям. Невдачі зазнала група, відправлена на Південь України. Так, у Миколаєві, як зазначав автор, мельниківці здали німцям членів ОУН(б), діяльність останніх у Кривому Розі і Кіровограді була серйозно підірвана. Фактично, на думку Дж.Армстронґа, унаслідок арештів представників ОУН(б) у вересні 1941 р. головним центром діяльності бандерівської фракції на підрадянських теренах залишився тільки Дніпропетровськ⁴².

Партійні історики ОУН(м) спростовували закиди щодо допомоги німцям у винищенні кадрів ОУН(б). Так, В.Верига вважав, що «вишукувати націоналістів, зокрема з-під стягу С.Бандери, не було трудно, бо діяли вони в той час зовсім відкрито»⁴³. Натомість звинувачував бандерівців у ліквідації особового складу похідної групи ОУН(м), що направлялася на Волинь під проводом І.Шуйського та Є.Шульги⁴⁴.

На відміну від партійних істориків ОУН(б), представники мельниківського табору не заперечували внеску похідних груп бандерівців у розбудову національного життя у Центральній та Східній Україні. Узагалі розкол, на думку Я.Шумелди, дуже зашкодив реалізації планів націоналістів: «ОУН під проводом полковника А.Мельника у своїй праці надзвичайно сильно відчувала брак середніх провідних кадрів, які після розколу опинилися у великій мірі по другій стороні «барикади», і прогалину цю заповнити швидко не вдалося. Відчутною на кожному кроці була недостача заправленого низового оперативно-технічного персоналу (охорона, перевірка тощо), що теж було пов'язане з розколом»⁴⁵. Дж.Армстронґ відзначав суттєве підкріплення, що його отримала ОУН(м) унаслідок приєднання до її похідних груп понад півтисячі молодих буковинців, які залишилися вірними старому проводові. Це значно посилило позиції мельниківців⁴⁶.

Спільною для партійних істориків з обох таборів була оцінка стану розвитку національної самосвідомості центрально-східних земель. Дослідник із середовища двійкарів Т.Гунчак уважав, що на території Східної України існували соціальні прошарки, які були проникнуті національною ідеєю, але, на його думку, саме західні українці виступали як консолідуюча, організаційна та провідна сила⁴⁷. Представник ОУН(м) Я.Шумелда також заперечує думку, що дух самостійництва був цілком привнесений у Наддніпрянщину з Галичини. У своїх спогадах він писав: «У складі тих авангардних груп, зокрема у час їхньої акції на Наддніпрянщині, було багато наддніпрянців, і то не емігрантів, а тих, які весь час були під більшовицьким пануванням. Коли для прикладу взяти основну авангардну групу ОУН, яка прийшла до Києва, то в її складі були такі місцеві діячі, як професор інженер Дубина, інженер Антін Барановський та інші. По-друге, Наддніпрянщина, батьківщина основоположників українського модерного націоналізму, колись великих українських політично-революційних сил ... не терпіла ніколи на брак українського самостійництва чи енергії»⁴⁸.

Найбільшу розробку ці спостереження оунівців дістали у працях І.Лисяка-Рудницького, який влучно охарактеризував різницю між національним рухом західної й центрально-східної частин України, відзначивши більшу «політичну скристалізованість» національного руху опору на західних теренах, тоді як на сході націоналізм, на його думку, так і не зміг оформитися організаційно.

Причини такого стану речей полягали в наявності рис громадянського суспільства, що встигли сформуватися у Західній Україні за часів австрійського й польського панування. Цей дослідник одним із перших підкреслив, що всі «репрезентативні особистості та провідні ідеї новітньої України переважно походили зі Східної України». Зокрема, духовний наставник українських націоналістів Д.Донцов мав східне походження. І.Лисяк-Рудницький уважав, що вся історія українського державотворчого процесу ХХ ст. – це «постійна взаємодія по осі схід – захід. Усі, хто не враховують цю закономірність, не ознайомлені з динамікою внутрішнього українського історичного процесу»⁴⁹.

Цікавими із цього приводу є думки Дж.Армстронга, якому належить найбільш детальна характеристика соціальної бази ОУН і УПА на Східній Україні. Як головне джерело автор використовував періодичні видання українських націоналістів, які виходили під час Другої світової війни⁵⁰. Будучи за фахом політологом, Дж.Армстронг розглядав український національно-визвольний рух як суто політичне явище. Підхід, використаний ним при дослідженні, сам учений визначив як метод соціальної політології⁵¹.

Аби зорієнтувати західного читача в українській дійсності, американський дослідник простежив еволюцію соціальної бази українського націоналізму від середини ХІХ ст. Він звернув увагу на той факт, що в передреволюційній Росії національна належність майже збігалася з класовою. В Україні ситуація склалася таким чином, що землевласники й службовці представляли російську та польську національності. Незначна кількість українців, які теж належали до цих верств, були цілковито зросійщеними. Клас торгової буржуазії репрезентували насамперед євреї. А українці, за винятком невеликого прошарку інтелігенції, належали до селянства⁵².

Таким чином, американський дослідник робив висновок, що будь-який національний рух у Російській імперії автоматично ставав класовим. Ураховуючи, що період українського відродження збігся з поширенням впливу у Росії ідей соціалізму, автор зазначав, що комунізм, як суто міський рух, не міг розраховувати на успіх у країні, де 4/5 населення були селянами. Проте більшовицьке керівництво швидко зорієнтувалось і почало боротьбу за селянство з українським націоналізмом⁵³.

Дж.Армстронг повернувся до дослідження соціальної структури Східної України після понад двадцятирічного панування радянського тоталітарного режиму, аби зрозуміти, як останній вплинув на національну свідомість мас, та як маси сприймуть модифіковану версію українського націоналізму, що у своїй основі теж була тоталітарною. Він структурував українське суспільство за традиційною для радянської соціології схемою 2+1 (робітничий клас і селянство + інтелігенція) та за схемою, яку умовно можна назвати «батьки і діти» (вікова структура), де розглядав відмінності у ставленні до визвольного руху між старшим поколінням і молоддю. Автор визначав специфіку та умови діяльності кожного прошарку, труднощі, що виникли, а також основні допущені помилки⁵⁴. Особливості використаних джерел наклали певний відбиток на дане дослідження, отже, воно не могло бути вичерпним.

Щодо оцінки ролі та впливу східноукраїнського чинника на розвиток української національної ідеї середини ХХ ст., то тут Дж.Армстронг звертався до структури українського національного міфу, в основу сюжету якого покладено події, які розвивалися на теренах Наддніпрянської України⁵⁵. Він указував на східноукраїнське походження ще одного видатного теоретика українського націоналізму – М.Сціборського⁵⁶, підкреслюючи історично обумовлену роль Центрально-Східної України як ядра (центру) національного життя.

Ситуація, що склалася на теренах Центрально-Східної України на момент її окупації нацистською Німеччиною, характеризувалася пригніченістю національної свідомості⁵⁷ та ускладнювалася наслідками уніфікаторської політики радян-

ського уряду. Свідоме сприяння перемішуванню населення за рахунок російського елементу призвело до того, що міста перетворилися на осередки чужорідної для українців культури⁵⁸. Найбільшого впливу російщення зазнали великі промислові центри, тоді як невеликі міста Центральної України у своїй основі залишилися українськими⁵⁹.

На думку Дж.Армстронґа, саме це спонукало представників похідних груп, що прибули до Центрально-Східної України, скерувати свої ресурси на організацію національного життя у містах, які були форпостами російського впливу⁶⁰. Однак кадрова обмеженість та погане розуміння специфіки центрально-східноукраїнських теренів призвели до суттєвого послаблення навіть тих невеликих можливостей національного будівництва, що існували в той період.

Повертаючись до проблеми соціальної бази, доцільно згадати думку Дж.Армстронґа про те, що носієм національної ідеї завжди є середній клас. За умов радянської дійсності такий клас сформуватися не зміг, але його функції перебирала на себе інтелігенція⁶¹. Цей соціальний прошарок американський дослідник поділяв на дві групи: академічна й літературна (викладачі, письменники, учителі) та технічна (інженери), кожна з яких мала специфічні особливості⁶². На важливе значення першої групи вказувало те, що із шістдесяти видатних діячів націоналістичного руху у Центрально-Східній Україні (чиї посади й освіта були відомі) 3/5 становили викладачі вищої школи, учителі, журналісти й письменники. Наприклад, усі три мери окупованого Києва були викладачами. Більшість харківської групи, включаючи всіх головних організаторів «Просвіти», – професори університету. Редактором націоналістичної газети у Кривому Розі також був представник творчої інтелігенції – поет Пронченко⁶³.

Така значна кількість викладачів і письменників у націоналістичному керівництві пояснювалася, на думку Дж.Армстронґа, діяльністю націонал-комуністів О.Шумського й М.Скрипника. Саме вони втілили у життя більшовицьке гасло – культура «національна за формою, соціалістична за змістом», і фактично виростили покоління, що говорило й думало українською мовою (нехай і меншовартісною порівняно із російською). Не останню роль відіграли й утиски (позбавлення можливості професійної діяльності), яких зазнала інтелігенція за часів радянської влади. Щодо технічної інтелігенції, то вона більше займалася відбудовою, аніж політикою⁶⁴. Домінування представників розумової праці у керівництві націоналістичного руху призвело також до деяких негативних тенденцій. Зокрема, нестача досвіду адміністративної роботи та концентрація зусиль насамперед у культурній та просвітницькій діяльності⁶⁵. Цю думку поділяв і Я.Шумелда, відзначаючи, що німці першочергово взяли за господарський сектор, який «мав прохарчувати їхні армії, піднести харчові пайки в Райху та одночасно стати інструментом для політики депопуляції в Україні». Натомість ОУН не мала кадрових ресурсів, які «були б здібні на цьому відтинку дати вирішальний бій»⁶⁶. Однак, навряд чи наявність господарських кадрів ОУН щось суттєво змінила б. Хіба що це змусило б німців раніше розпочати репресії проти оунівців. Адже окупаційна адміністрація не звертала уваги на культурно-просвітницьку діяльність ОУН протягом другої половини 1941 р. тільки тому, що в неї були більш важливі справи.

Найбільша за кількістю соціальна верства селянства, що традиційно була носієм української національної ідентичності, у період Другої світової війни залишилася пасивною на відміну від західноукраїнського селянства, що стало оплотом ОУН і УПА. Дж.Армстронґ слушно вказував, що широке використання селянами української мови ще не свідчило про їх національну свідомість⁶⁷. Страх бути вбитими радянськими партизанами та ненадійність сільської поліції призводили до того, що навіть свідомі національні елементи відмовлялися від пропозиції обійняти офіційні посади. Навчені гірким досвідом радянських репресій, селяни зайняли вичікувальну позицію⁶⁸. Т.Гунчак відзначав, що боячись покарань із боку

німецької влади за нездачу харчів та прагнучи уникнути вивозу до Німеччини, селяни змушені були тікали в ліс, створюючи тим самим партизанські осередки⁶⁹. Отже, окупаційна влада стала чинником, що змусив селян до опору. Загалом же селянство керувалось у своїх діях інстинктом виживання, полишивши будь-які політичні аспірації. Дж.Армстронг зазначав, що серед свідомих учасників руху була сільська інтелігенція (бухгалтери, колгоспне начальство, фельдшери) та учасники подій 1917–1921 рр. Деякі прояви симпатії до націоналістичного підпілля траплялися й серед колгоспників⁷⁰.

Теза Дж.Армстронга про те, що головною помилкою ОУН було спрямування своїх і так обмежених ресурсів тільки на міста, тоді, як села також потребували допомоги для розбудови національного життя⁷¹, є вірною лише частково. Міста, як осередки політичного та економічного життя, природно, були важливими об'єктами для відродження національної свідомості, особливо з огляду на те, що вони у більшості своїй були зросійщеними. Крім того, як твердив сам дослідник, селяни зайняли вичікувальну позицію, а, отже, за сприятливих умов розвитку подій, логічно припустити, вони б у більшості підтримали ОУН. А тому розрахунок був цілком прагматичним.

Класифікація соціальної бази ОУН у Центральній-Східній Україні за віковою структурою виявила досить специфічну ситуацію. За твердженням учасника похідної групи ОУН(б) Є.Стахіва, у Донбасі існувала сильна націоналістична молодіжна організація, яка послугувала прообразом для відомої «Молодої гвардії» з однойменного роману О.Фадєєва, а прізвище самого Є.Стахіва навіть було запозичене для одного з героїв цього твору – Є.Стаховича⁷². Узагалі для Центрально-Східної України не характерний «конфлікт поколінь», що мав місце у Галичині. Ба більше, саме вплив «батьків» призводив до вступу в лави націоналістів. Іншим досить впливовим чинником підтримки ОУН були особисті мотиви. До таких Дж.Армстронг відносив дітей засуджених радянським режимом селян («куркулів»), священників, інтелігентів, які мали за що «дякувати» «советам»⁷³. Траплялися випадки виникнення окремих груп націоналістичного спрямування, які, проте, не підтримували жодну фракцію ОУН. Наприклад, така група існувала в Павлограді Дніпропетровської області⁷⁴. Загалом східноукраїнська молодь не стала авангардом руху через низьку національну свідомість. До того ж саме східні області радянської України були головним постачальником людських ресурсів для вивозу на примусову працю до Німеччини.

На думку Дж.Армстронга, взаємодія ОУН з центрально-східноукраїнським масивом, що за площею у кілька разів переважав західні терени, а також демократичні традиції державного будівництва, зафіксовані в українському національному міфі, не могли пройти безслідно⁷⁵. Я.Шумелда взагалі вважав, що цей період визвольної боротьби незаслужено забутий в українській повоєнній історіографії. Автор називав дві причини: по-перше, нестача джерел; по-друге, – затьмарення «пізнішою повстансько-партизанською боротьбою, яка мала більшу притягальність»⁷⁶. Однак саме «похід на Схід» привів до лав ОУН «тисячі українських патріотів осередніх та східних земель України ... чи не перший раз в історії ОУН число членства Наддніпрянщини перейшло суму членів зі всіх інших земель разом узятих ... серед лав членства осередніх і східних земель були висококваліфіковані фахівці, які мали за собою основну фахову підготовку та практику, ми розуміємо глибину тих великих змін та процесів, які відкрилися тоді перед ОУН»⁷⁷.

І.Лисяк-Рудницький відзначав вирішальну роль трьох груп подій для розвитку українського націоналізму: 1. розкол в ОУН; 2. окупація України німцями; 3. конфронтація з українським Сходом і радянською системою, початок якої був покладений у 1939 р. Усі ці події безпосередньо чи опосередковано призвели до створення Української головної визвольної ради (УГВР), що знаменувало перехід

до нової, демократичної, платформи⁷⁸. Якщо з першими двома подіями більш-менш усе зрозуміло, то на третій варто зупинитися детально.

Приєднання Західної України до УРСР «відкрило доступ до східноукраїнського масиву»⁷⁹. Серед основних проблем, з якими зіштовхнулися підпільники ОУН у Центрально-Східній Україні, було несприйняття ідеї про владу однієї партії, оскільки українці УРСР мали вже досвід правління більшовиків і нацистів. Також перегляду вимагали соціально-політичні й економічні аспекти програми ОУН та питання прав людини і національних меншин. Останні на той момент становили 20% населення УРСР. Бандерівський дослідник М.Прокоп зазначав, що члени похідних груп поступово зрозуміли, що залучення центрально-східноукраїнських земель до національної боротьби вимагає ревізії програмних положень ОУН⁸⁰. На думку Дж.Армстронга, не останню роль у перегляді ідеологічних засад руху відіграла поява вихідців із центрально-східних земель у військових формуваннях УПА. Саме в УПА ці процеси знайшли підтримку, тоді як фанатичні представники ОУН у Галичині здебільшого залишалися прихильниками старих ідей⁸¹. Ця теза Дж.Армстронга була підтримана І.Лисяком-Рудницьким, який уважав, що процес ревізійності захопив різні напрямки націоналістичного руху не однаково, наголошуючи на тому, що найбільшого впливу зазнали саме бандерівці. Крім того, він зазначав, що ревізійні тенденції у середовищі ОУН(б) мали свого попередника – Івана Мітрингу, який ще у довоєнні роки порушував «радянську проблематику та ліві соціальні гасла»⁸².

Зміна політичної платформи була зумовлена східноукраїнськими впливами, і у цьому питанні всі дослідники однакові. У націоналістичному наративі є багато праць, присвячених III надзвичайному великому збору ОУН та його прогресивному значенню. Партійний історик М.Прокоп, відтворюючи загальну картину міжнародного становища, яке склалося на початок 1943 р., відзначав, що після поразки під Сталінградом та втрати Північної Африки «вперше захиталась імперіальна будівля т.зв. нової Європи». Для українців же окупація стала масштабною катастрофою, що розвіяла будь-які ілюзії про можливість створення незалежної держави під егідою нацистської Німеччини⁸³.

У цьому ключі важливими є дослідження П.Потічного, сфера наукових інтересів якого – політична думка українського підпілля. Автор зазначає, що кінець 1942 – початок 1943 рр. став періодом інтенсивних політичних дискусій. Ціла плеяда публіцистів закликала до ревізії чинних програмних положень ОУН (О.Бродовий, Я.Бусел, Ю.Херсонєць, М.Прокоп)⁸⁴. Майже всі дослідники були однакові в тому, що головну роль у цьому процесі відіграли східні українці, які влилися до лав УПА. Відтак і не дивно, що сама реформа йшла «знизу», а її початок був покладений приходом до влади саме керівників УПА. Те, що національно свідомі українці з центрально-східних земель приставали саме до УПА, а не до ОУН, зумовлювалося ідеологією останньої. А.Рудлінг відзначає, на кінець 1943 р. 40% вояків УПА не були членами ОУН⁸⁵. Безпосередні учасники подій М.Прокоп та Є.Стахів зазначають, що концепція монопартійності та відсутність чіткої соціально-економічної програми не витримали «зустрічі зі Сходом». Навчені важким досвідом радянського керівництва, представники Центрально-Східної України прагнули демократичного устрою й соціальних гарантій⁸⁶.

А.Камінський, досліджуючи соціологічне тло конфліктів в українському національно-визвольному русі, зазначав його ментальну однорідність, адже у своїй основі він був селянським. На його думку, усі конфліктні ситуації зумовлювалися двома факторами: розбіжностями між «краєм й еміграцією» та «характером політичного профілю націоналістичних формацій у поодиноких фазах їх розвитку». Дослідник узагалі вважав, що націоналізм більш властивий «інтелігент-пролетарській» ментальності, для якої характерна крайня ідеологізація. Українському підпіллю, за А.Камінським, був притаманний прагматичний підхід, акцент на дію («чин»).

Обрання націоналістичної ідеології було зумовлене неефективністю демократичного шляху боротьби за незалежність, звідси виходить, що повернення на демократичну платформу є природним, навіть неминучим кроком⁸⁷.

Однак оптимізм щодо еволюції тоталітарного руху в напрямку демократизації поділяють не всі дослідники. Зокрема, І.Лисяк-Рудницький не вважав подолання монопартійності ОУН переконливим. По-перше, він відзначав, що саме декларування демократичних принципів ще не означало їх дотримання, адже якщо підходити з цієї позиції, то СРСР, відповідно до його конституції, був чи не найбільш демократичною державою світу. По-друге, якби ці зміни дійсно мали глибинний характер, то демократична тенденція перемогла б в еміграції після 1945 р. Утім, історик допускав можливість реальної демократизації руху, якби історія дала йому шанс розвиватися на рідних землях. По-третє, І.Лисяк-Рудницький відзначав, що навіть створення УГВР не змінило організаційної структури організації – в руках однієї людини (Романа Шухевича) була сконцентрована вся влада, оскільки він одночасно був і лідером ОУН, і командиром УПА, і головою УГВР⁸⁸.

Непомірно роздутою темою переходу на демократичну платформу вважає і А.Рудлінг, який розглядає цей процес як суто декларативний, добре прорахований стратегічний крок, що мав на меті переорієнтуватися на західні країни. Американський дослідник відзначав, що рішення приймалося після поразки німців у Сталінградській битві та безпосередньо перед початком компанії УПА проти поляків. А.Рудлінг писав: «Новий курс робив наголос на громадянському націоналізмі, плюралізмі та демократії. Навряд чи формальна зміна політичної орієнтації могла бути більш різкою. Ті ж самі люди, що відстоювали етнічну чистоту нації, територіальну експансію і геноцид кількома роками раніше, тепер стали шукати прихильності Рузвельта замість Гітлера та підтверджувати свою відданість західним цінностям»⁸⁹. При цьому перехід на демократичну платформу не завадив українським націоналістам улаштувати етнічну чистку на Волині.

До речі, часові межі переходу на демократичну платформу, які були вказані А.Рудлінгом, можуть викликати плутанину. Відомо, що III надзвичайний великий збір ОУН відбувся 21–25 серпня 1943 р., тоді як Сталінградська битва, котра тривала півроку, закінчилася у лютому 1943 р., а пік Волинської трагедії припадає на червень – липень 1943 р. Однак А.Рудлінг не помиляється, хоча він і не вдається в деталі. У цьому випадку ми стикаємося з усталеною практикою ОУН, коли збори замість того, щоб приймати рішення, просто легітимізували вже існуючий стан речей, як це, наприклад, було під час II великого збору ОУН. Партійні історіографи ОУН(б) виправдовують таку практику воєнним часом, що вимагав швидких рішень. Узагалі у націоналістичному наративі доволі мало праць, які б розкривали механізм приходу до влади Р.Шухевича. Хоча поява саме цієї постаті на керівних посадах в ОУН і УПА знаменувала перемогу ревізіоністських тенденцій, якими б декларативними вони не були. Незначна увага до внутрішніх процесів зумовлювалася, по-перше, небажанням партійних істориків показувати політичну кухню ОУН(б), де навіть після розколу тривала боротьба за владу; по-друге, «націоналістична іконографія» законсервувала образи лідерів організації як безкомпромісних борців за незалежність України, яким були притаманні лише шляхетні лицарські риси. Звичайно ж, у цю канву не могли вписуватись особисті амбіції. «Культ вождя», що був характерний для ідеології українського націоналізму, у відповідному наративі набув крайнього ступеня екзальтації. Тому всі життєписи лідерів ОУН хибують на необ'єктивність. Особливо це стосується постаті Р.Шухевича, яка, за винятком образу Є.Коновальця, була найбільш шанованою в бандерівському середовищі.

Практично всі партійні дослідники відзначають, що влітку 1943 р. бюро провело ОУН очолив Р.Шухевич, проте уникають пояснень, чому це сталося. Найбільш повно процеси 1943 р. відображено у працях П.Мірчука, М.Прокопа та,

певним чином, спогадах М.Лебеда. Двоє останніх були активними учасниками тих подій. Зокрема, М.Прокоп був одним із соратників Р.Шухевича, брав участь у засіданні проводу ОУН 13 травня 1943 р., коли й відбулася фактична зміна керівництва. На відміну від М.Прокопа, М.Лебедь, який після арешту Я.Стецька очолив крайовий провід ОУН(б), був тим, кого змінив на цій посаді Р.Шухевич. Цілком зрозуміло, що навіть при високій внутрішній самоцензурі, обидва дослідники в тій чи іншій мірі опинились заручниками своїх політичних уподобань. П.Мірчук, який також був членом ОУН, протягом вересня 1941 р. – травня 1945 р. перебував у німецьких концтаборах, фактично усунений від націоналістичної боротьби. Після звільнення з табору він емігрував до США, де займався суто науковою та громадською діяльністю. Відтак його праці становлять значний інтерес для розгляду даного питання. Окремо стоять студії Г.Васьковича, П.Потічного, А.Камінського, Є.Стахіва та Дж.Армстронга, що допомагають уточнити та розкрити певні аспекти внутрішньопартійної боротьби у середовищі ОУН.

У націоналістичному наративі 1943 рік вважається переломним для українського національно-визвольного руху, оскільки він цілком змінив організаційно-політичне обличчя руху, зробивши його більш толерантним в очах західних демократій. Протягом цього року відбулася низка подій, головні серед яких: III конференція ОУН (17–21 лютого), III надзвичайний великий збір ОУН (21–25 серпня), I конференція поневолених народів Східної Європи й Азії (21–22 листопада)⁹⁰.

Найбільш змістовний фактичний матеріал міститься у праці П.Мірчука «Генерал Тарас Чупринка: командир армії безсмертних». Автор указує, що у червні 1941 р. виник конфлікт між виконуючим обов'язки провідника ОУН М.Лебедем і крайовим керівником ОУН І.Климівим. Суть конфлікту полягала у ставленні до німців. Рядові оунівці, виразником думки яких був І.Климів, виступали за початок негайного збройного опору окупантам і розбудову необхідних для цього військових сил. М.Лебедь же вважав такий шлях неприйнятним і залишався на поміркованих позиціях⁹¹.

За П.Мірчуком, саме з ініціативи Р.Шухевича 17–21 лютого 1943 р. була скликана III конференція ОУН(б), основними рішеннями якої якраз і були курс на збройну боротьбу з німцями та поширення діяльності підрозділів УПА, яка вже на той час фактично була сформована, тобто йшлося про надання юридичного статусу УПА як збройного крила ОУН. Також було вирішено скликати позачерговий збір ОУН, аби вирішити питання керівництва⁹².

Однак нагальність моменту призвела до того, що 13 травня 1943 р. на засіданні проводу, в якому брали участь Д.Маївський, З.Матла, М.Матла, М.Степняк і М.Прокоп (решта членів не змогли прибути через військові дії), тодішній голова М.Лебедь склав із себе повноваження. За пропозицією Р.Шухевича, до скликання III надзвичайного великого збору ОУН було створено колегіальний орган – бюро проводу (БП) ОУН у складі 3-х осіб: Р.Шухевича (голова), З.Матли та Д.Маївського⁹³ (після арешту останнього було дообрано Р.Волошина)⁹⁴. За свідченням учасника подій М.Прокопа, тоді ж Р.Шухевич стає командуючим УПА, хоча юридично рішення було оформлене лише 27 січня 1944 р.⁹⁵ Отже, 13 травня 1943 р. фактична влада перейшла до рук ревізіоністів. Із цього моменту основні зусилля нового керівництва проводу спрямовуються у русло реалізації нової програми організації.

Цікава подальша доля М.Лебеда. Г.Васькович зазначає, що усунутий від прийняття важливих рішень, він перейшов в опозицію й згодом «зумовив фактичний відхід із рядів ОУН частини членів»⁹⁶. Дане твердження не зовсім вірне, оскільки М.Лебедь продовжував брати активну участь у діяльності організації, зокрема й у створенні УГВР. Його важливу роль відзначають навіть колишні опоненти⁹⁷. Скоріш за все, під впливом подій М.Лебедь змінив свою думку щодо окремих позицій, підтвердженням чого може слугувати його книга, присвячена діяльності УПА⁹⁸.

Треба зазначити, що більшість авторів уникала оціночних суджень. Наприклад, П.Мірчук подавав в основному факти. Наявні в його роботі узагальнення та оцінки стосуються, головним чином, подій, а не постатей.

Розуміння суті конфлікту М.Лебедь – Р.Шухевич (у ширшому контексті – провід ОУН, оскільки незадоволення політикою М.Лебеда мало масовий характер) є дуже важливим із двох причин: по-перше, необхідністю чіткого окреслення ступеня відповідальності за тогочасні події цих двох діячів націоналістичного руху; і, по-друге, визначенням об'єктивності спогадів М.Лебеда та їх впливу на розвиток досліджень проблеми ОУН і УПА.

З огляду на це, важливим є інтерв'ю М.Лебеда з приводу роковин загибелі Р.Шухевича, де він дуже стриманий у своїх оцінках цієї постаті. М.Лебедь лише побіжно згадував події 13 травня 1943 р., коли, за його словами, було вирішено створити бюро проводу ОУН, обране і затверджене рішенням III надзвичайного великого збору ОУН. Щодо ролі Р.Шухевича у цих процесах М.Лебедь зазначав: «Про ролі Шухевича у скликанні надзвичайного збору мені детальніше невідомо»⁹⁹. В інтерв'ю М.Лебедь відзначав неабияку роль Р.Шухевича в організації УГВР і відсилав дослідників до чотирьох документів (малися на увазі «Заява Головного командування УПА» від вересня 1947 р.; «До генези УГВР» від 1948 р.; репортаж на основі інтерв'ю «У голови Генерального секретаріату УГВР Р.Лозового» (один із псевдонімів Р.Шухевича – *Я.П.*) від 1948 р. і «Звернення воюючої України до всієї української еміграції» від жовтня 1949 р.), де, на його думку, Р.Шухевич найбільш повно висловив свої погляди¹⁰⁰.

Опосередковано даної теми торкається Дж.Армстронг у статті «Героїчне та людське: спогад про українських національних провідників 1941–1945 років», де розкриває велику роль «націоналістичної іконографії» для соціалізації нового покоління. У своїй праці Дж.Армстронг подає типологію героїзму на прикладі п'яти діячів українського національно-визвольного руху періоду Другої світової війни. Американський дослідник не обмежував цю категорію тільки націоналістичним рухом, а додавав образи Т.Бульби-Боровця – прибічника УНР, та В.Кубійовича, що репрезентував помірковані інтелігентські кола. На жаль, Дж.Армстронг не мав достатньої інформації, аби дати характеристику постаті Р.Шухевича, проте він був особисто знайомий із М.Лебедем¹⁰¹. Визначаючи останнього як «революційного національного конспіратора», автор зазначає, що він справляв сильне враження, проте «люди типу Лебеда, як і більшість конспіраторів ... не бувають приємними колегами». Дж.Армстронг зауважував, що «за Лебедем полювали не лише радянські й нацистські агенти, але й вороги з числа своїх, які звинувачували його в організації актів насильства проти політичних опонентів»¹⁰².

Серед явних позитивних сторін цієї особистості американський дослідник називав «здатність визнавати помилки своїх прибічників і досягнення своїх супротивників»¹⁰³. Дж.Армстронг також відзначав важливий внесок М.Лебеда у розбудову УГВР та остаточний розрив із проводом Я.Стецька – С.Бандери. У розмові з американським дослідником М.Лебедь наголошував: «Після 1941 р. не був на Волині і передав усю партизанську діяльність там Р.Шухевичу до березня 1943 р.»¹⁰⁴. Останнє твердження є сумнівним і прямо торкається окресленого нами вище питання ступеня особистої відповідальності обох провідників руху. По-перше, подібна заява означає, що М.Лебедь контролював тільки Галичину. А, отже, він не мав впливу як на формування підрозділів УПА, так і на їх діяльність. По-друге, навряд чи він мав реальні важелі впливу на партизанську діяльність на Волині й до березня 1943 р., оскільки вже в лютому відбулася III конференція ОУН, з якої фактично й розпочався демонтаж старих програмних засад, а разом – і зміна старого керівництва.

Повертаючись до теми особистої відповідальності, хотілося б наголосити, що дане питання наштовхується на проблему юридичних повноважень та наявності

фактичної влади у керівника організації. Судячи з того, з якою легкістю М.Лебеда було усунуто з посади керівника проводу ОУН, можна констатувати, що він уже давно втратив контроль над ситуацією.

За свідченнями П.Мірчука, Р.Шухевич робив спроби об'єднати рух. Зокрема, велися переговори з ОУН(м) та групою І.Мітринги, т.зв. «лівими» оунівцями. На жаль, вони не дали жодного результату. У своїй праці П.Мірчук наголошував, що III надзвичайний великий збір ОУН був покликаний вирішити організаційні питання, а саме – затвердити новий провід та «декларативно зняти з тих, хто перебував у німецьких концтаборах і тюрмах, усяку відповідь за ... дію ОУН». На практиці статус С.Бандери обійшли мовчанкою, оскільки на той момент він уже був символом безкомпромісної боротьби. Уважалося, що він повернеться до керівництва, щойно вийде на волю¹⁰⁵.

Також на III надзвичайному великому зборі ОУН робилися спроби затвердити реальну соціальну програму організації. Однак, як зазначав учасник тих подій Є.Стахів, це питання не було розроблене достатньою мірою, оскільки воно все-таки залишалося другорядним¹⁰⁶.

21–22 листопада 1943 р. на Волині відбулася I конференція поневолених народів Східної Європи й Азії, в якій узяли участь 39 делегатів, що репрезентували різні національності СРСР (українці, азербайджанці, білоруси, грузини, татари, узбеки, чуваші, осетини, казахи та ін.). Усі учасники заходу були вояками національних частин УПА¹⁰⁷. В умовах наступу радянських військ конференція мала радше пропагандистсько-декларативний характер і повинна була ще раз продемонструвати імперіалістичний характер СРСР перед Заходом. На той момент у середовищі українського руху була поширена думка про конфронтацію СРСР і Заходу після остаточного розгрому нацистської Німеччини. Загалом ця подія, попри її широку подачу у націоналістичній пресі, була досить формальною і мало-значущою.

Конференція поневолених народів стала останньою анонсованою подією 1943 р. Фактично, саме протягом цього року український національно-визвольний рух зазнав кардинальних змін, що зумовили як його подальший розвиток, так і тактику боротьби. У націоналістичному історичному наративі III надзвичайний великий збір ОУН вважається визначною подією, тоді, як кількість досліджень, присвячених внутрішнім конфліктам, – мізерна. Для більшості істориків тема незгод у середовищі ОУН вичерпується розколом організації у 1940 р. Як справедливо зазначають деякі вчені, ОУН постала не просто як складова визвольної боротьби, а як модний у той період орденський рух, за прикладом релігійних орденів минулого, де накази керівників (магістрів) мали безумовну силу й не обговорювалися. Не останню роль зіграло й бажання зберегти героїчний образ його учасників для нащадків.

Перспектива подальшої розробки конфліктів у середовищі ОУН напряму залежить від обмеженості джерельної бази. Однак дана проблема становить значний інтерес для узагальнюючих праць, що виходять за рамки історії українського підпілля. Зокрема, хотілося б звернути увагу на два аспекти: по-перше, оцінюючи місце українського національно-визвольного руху у загальноєвропейській системі рухів Опору, варто дослідити зміни, що відбулися з побудованою на суто західних (за своєю цивілізаційною належністю) засадах ОУН після перенесення її діяльності на український ґрунт; по-друге, із політологічного погляду, дана проблема може бути цікавою, якщо її розглянути в контексті історії українських владних еліт.

Створення у липні 1944 р. Української головної визвольної ради (УГВР) стало ще однією знаковою подією в історії націоналістичного руху¹⁰⁸. І хоча де-юре на момент виникнення УГВР в Україні не існувало жодної політичної партії, окрім ОУН, проте колишні члени українських партій де-факто залишилися на тих самих політичних позиціях, що колись репрезентували їхні партійні організації.

Виходячи з цього твердження, представники націоналістичного наративу вважали УГВР легітимним представником усього українського народу¹⁰⁹.

Із перспективи сьогодення створення УГВР було радше віхою в історії української політичної думки, аніж фактором реального впливу на події. Однак є певна символічність у тому, що сама реалізація програми ОУН (створення української самостійної соборної держави) вимагала переходу до демократичної платформи. Це зайвий раз підтверджує правильність висновків, зроблених Дж.Армстронгом на основі аналізу українського національного міфу, про українців, як про націю з демократичними традиціями, альфою й омегою історичного процесу якої є Наддніпрянська Україна.

По суті ідеалістична філософія українського інтегрального націоналізму, для якого держава була самоціллю, зіштовхнулася з матеріалістичною (марксистською) ідеологією «східняків», яких далеко не в останню чергу цікавили соціальні питання¹¹⁰.

Таким чином, північноамериканська історіографія націоналістичного підпілля ОУН у період німецької окупації УРСР, як, власне, і комплексу проблеми ОУН і УПА, є прикладом складної взаємодії трьох чинників – політики, пам'яті та історії. Домінування одного чи певні комбінації цих чинників впливали не тільки на актуальність проблеми націоналістичного руху на певному етапі розвитку, але й віддзеркалювали стан суспільної свідомості української громади США та Канади.

¹ *Snyder T.* Memory of Sovereignty and Sovereignty Over Memory: Twentieth-Century Poland, Ukraine, and Lithuania. – Cambridge, 2002. – P.40.

² *Ibid.* – P.39.

³ *Ibid.*

⁴ *Himka J.-P.* War Criminality: A Blank Spot in the Collective Memory of the Ukrainian Diaspora // Space of identity. – 2005. – Vol.5, №1. – P.17.

⁵ *Мірчук П.* Акт відновлення української державності 30 червня 1941 р.: його генеза та політичне і історичне значення. – Нью-Йорк, 1952. – С.17.

⁶ *Верига В.* Втрати ОУН в II світовій війні. – Торонто, 1991. – С.60.

⁷ Там само. – С.61.

⁸ *Armstrong J.A.* Ukrainian nationalism 1939–1945. – New York, 1955. – P.77.

⁹ *Ibid.* – P.80–81.

¹⁰ *Rudling A.* Theory and Practice: Historical Representation of the Wartime Activities of OUN-UPA // East European Jewish Affairs. – 2006. – Vol.36, №2. – P.168.

¹¹ *Лусяк-Рудницький І.* Націоналізм і тоталітаризм (Відповідь М.Прокопові) // Його ж. Історичні есе: У 2 т. – К., 1994. – Т.2. – С.491–492.

¹² *Стецько Я.* Історичний чин нації // 30 червня 1941: проголошення відновлення державності України / Під ред. І.Вараниці, Р.Малащука. – Торонто; Нью-Йорк; Лондон, 1967. – С.19.

¹³ Там само. – С.29.

¹⁴ *Мірчук П.* В річницю проголошення акту відновлення української державності // 30 червня 1941: проголошення відновлення державності України. – С.424.

¹⁵ Там само. – С.425.

¹⁶ *Верига В.* Втрати ОУН в II світовій війні. – С.119–120.

¹⁷ *Мірчук П.* Гітлерівський наступ на українських самостійників // 30 червня 1941: проголошення відновлення державності України. – С.429.

¹⁸ *Armstrong J.A.* Ukrainian nationalism 1939–1945. – P.82.

¹⁹ *Ibid.* – P.83.

²⁰ *Шанковський Л.* За об'єктивну оцінку акту 30 червня (з перспективи 25 років) // 30 червня 1941: проголошення відновлення державності України. – С.344.

²¹ Там само. – С.352–353.

²² Там само. – С.360–362.

²³ *Тис-Крохмалюк Ю.* 30-те червня в світлі науки про війну // 30 червня 1941: проголошення відновлення державності України. – С.435.

²⁴ Там само. – С.441.

- ²⁵ Там само. – С.443.
- ²⁶ Там само. – С.440–441.
- ²⁷ Там само. – С.440.
- ²⁸ Горак С. Українці і друга світова війна: Досвід співпраці з Німеччиною, 1941–1942 // Український історик. – 1979. – №1/4. – С.31.
- ²⁹ Armstrong J.A. Ukrainian nationalism 1939–1945. – P.84–85.
- ³⁰ Шумелда Я. Похід на Схід // Організація українських націоналістів 1929–1954. – Б.м. [На чужині], 1955. – С.255.
- ³¹ Бедрий А. Українська держава, відновлена Актом 30 червня 1941 р. (У 40-річчя Акту 30 червня 1941 р.) // <http://www.ukrnationalism.org.ua/library/?s=2&f=4>
- ³² Стецько Я. Політична армія хоробрих // 30 червня 1941: проголошення відновлення державності України. – С.74.
- ³³ Стахів Є. Еволюція українського націоналізму – від тоталітаризму до демократії: думки про ОУН (бандерівців) // УПА і національно-визвольна боротьба в Україні у 1940–1950 рр.: Мат. Всеукр. наук. конф. (25–26 серпня 1992 р.). – К., 1992. – С.80.
- ³⁴ Верига В. Втрати ОУН в II світовій війні. – С.63–71.
- ³⁵ Стахів Є. Еволюція українського націоналізму – від тоталітаризму до демократії: Думки про ОУН (бандерівців). – С.77.
- ³⁶ Стецько Я. Політична армія хоробрих. – С.112.
- ³⁷ Armstrong J.A. Ukrainian nationalism 1939–1945. – P.91.
- ³⁸ Верига В. Втрати ОУН в II світовій війні. – С.67.
- ³⁹ Armstrong J.A. Ukrainian nationalism 1939–1945. – P.95.
- ⁴⁰ Ibid. – P.96.
- ⁴¹ Ibid. – P.95.
- ⁴² Ibid. – P.96–97.
- ⁴³ Верига В. Втрати ОУН в II світовій війні. – С.63.
- ⁴⁴ Там само. – С.65.
- ⁴⁵ Шумелда Я. Похід на Схід. – С.278.
- ⁴⁶ Armstrong J.A. Ukrainian nationalism 1939–1945. – P.90.
- ⁴⁷ Гунчак Т. Україна: перша половина XX століття: Нариси політичної історії. – К., 1993. – С.237–238.
- ⁴⁸ Шумелда Я. Похід на Схід. – С.255.
- ⁴⁹ Лисяк-Рудницький І. Український визвольний рух під час Другої світової війни // Його ж. Історичні есе. – Т.2. – С.269.
- ⁵⁰ Armstrong J.A. Ukrainian nationalism 1939–1945. – P.237–253.
- ⁵¹ Ibid. – P.5.
- ⁵² Ibid. – P.4–10.
- ⁵³ Ibid. – P.11.
- ⁵⁴ Ibid. – P.237–253.
- ⁵⁵ Armstrong J.A. Myth and History in the Evolution of Ukrainian Consciousness // Ukraine and Russia in their Historical Encounter. – Edmonton, 1992. – P.130–131.
- ⁵⁶ Armstrong J. A. Ukrainian nationalism 1939–1945. – P.35.
- ⁵⁷ Україна у Другій світовій війні у документах: Збірник німецьких архівних матеріалів. – Т.2: 1941–1942 / [упор. В.Косик]. – Л., 1998. – С.292–293.
- ⁵⁸ Там само. – С.237.
- ⁵⁹ Там само. – С.236.
- ⁶⁰ Armstrong J.A. Ukrainian nationalism 1939–1945. – P.237–238.
- ⁶¹ Ibid. – P.238–239.
- ⁶² Ibid. – P.240–241.
- ⁶³ Ibid. – P.240.
- ⁶⁴ Ibid. – P.241.
- ⁶⁵ Ibid. – P.242.
- ⁶⁶ Шумелда Я. Похід на Схід. – С.265–266.
- ⁶⁷ Armstrong J.A. Ukrainian nationalism 1939–1945. – P.250.
- ⁶⁸ Ibid. – P.253.
- ⁶⁹ Гунчак Т. Україна: перша половина XX століття: Нариси політичної історії. – С.238.
- ⁷⁰ Armstrong J.A. Ukrainian nationalism 1939–1945. – P.252–253.

- ⁷¹ Ibid. – P.249.
- ⁷² *Стахів Є.* «Я не Олег Кошовий і не Євген Стахович» // Україна. – 1994. – №6. – С.4–6.
- ⁷³ *Armstrong J.A.* Ukrainian nationalism 1939–1945. – P.246.
- ⁷⁴ Ibid. – P.247.
- ⁷⁵ *Armstrong J.A.* Myth and History in the Evolution of Ukrainian Consciousness. – P.129–131.
- ⁷⁶ *Шумелда Я.* Похід на Схід. – С.274.
- ⁷⁷ Там само. – С.278.
- ⁷⁸ *Лисяк-Рудницький І.* Націоналізм // *Його ж.* Історичні есе. – Т.2. – С.254–255.
- ⁷⁹ Там само. – С.255.
- ⁸⁰ *Прокоп М.* Програмові процеси в ОУН під час Другої світової війни і питання політичної платформи УПА // Сучасність. – 1983. – №1/2. – С.159.
- ⁸¹ *Armstrong J.A.* Ukrainian nationalism 1939–1945. – P.158–159.
- ⁸² *Лисяк-Рудницький І.* Націоналізм // *Його ж.* Історичні есе. – Т.2. – С.256.
- ⁸³ *Прокоп М.* Роман Шухевич-Чупринка й ОУН і УПА в 1943–1944 роках // Сучасність. – 1976. – №1. – С.64.
- ⁸⁴ *Потічний П.* Політична думка українського підпілля 1943–1951 // Сучасність. – 1997. – №1. – С.80.
- ⁸⁵ *Rudling A.* Theory and Practice: Historical Representation of the Wartime Activities of OUN-UPA. – P.170.
- ⁸⁶ *Прокоп М.* УПА і демократизація програми ОУН // УПА і національно-визвольна боротьба в Україні у 1940–1950 рр. – С.8–9; *Стахів Є.* Роль Східної України у формуванні нових ідейно-політичних засад ОУН-б // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність (Львів). – 2004. – Вип.11: Українська повстанська армія: в боротьбі проти тоталітарних режимів. – С.52–54.
- ⁸⁷ *Камінський А.* Соціологічне тло конфліктних ситуацій в організованому націоналістичному русі // Сучасність. – 1992. – №7. – С.38–39.
- ⁸⁸ *Лисяк-Рудницький І.* Націоналізм і тоталітаризм (Відповідь М.Прокопові) // *Його ж.* Історичні есе. – Т.2. – С.489–491.
- ⁸⁹ *Rudling A.* Theory and Practice: Historical Representation of the Wartime Activities of OUN-UPA. – P.169.
- ⁹⁰ *Васькович Г.* Роман Шухевич – провідник повстанських війн // Збірник на пошану генерала Романа Шухевича (Дві доповіді). – Б.м. [Вид. ЗЧ ОУН], 1966. – С.63.
- ⁹¹ *Мірчук П.* Роман Шухевич (генерал Тарас Чупринка). Командир армії безсмертних. – Нью-Йорк; Торонто; Лондон, 1970. – С.171.
- ⁹² Там само. – С.172–173; *Прокоп М.* Роман Шухевич-Чупринка й ОУН і УПА в 1943–1944 роках. – С.73–74.
- ⁹³ *Мірчук П.* Роман Шухевич (генерал Тарас Чупринка). Командир армії безсмертних. – С.173.
- ⁹⁴ *Камінський А.* Соціологічне тло конфліктних ситуацій в організованому націоналістичному русі. – С.40.
- ⁹⁵ *Прокоп М.* Роман Шухевич-Чупринка й ОУН і УПА в 1943–1944 роках. – С.66–72.
- ⁹⁶ *Васькович Г.* Роман Шухевич – провідник повстанських війн. – С.77.
- ⁹⁷ *Prokop M.* Lebed Mykola // Encyclopedia of Ukraine / Ed. by D.Struk. – Vol.3: L–Pf. – Toronto; Buffalo; London, 1993. – P.65.
- ⁹⁸ *Лебедь М.* УПА: Українська повстанська армія. Її генеза, ріст і дії у визвольній боротьбі українського народу за українську самостійну соборну державу. – Ч.1: Німецька окупація України. – Дрогобич, 1993. – 204 с.
- ⁹⁹ У роковини загибелі Романа Шухевича. [Інтерв'ю з Миколою Лебедем] (провів П.Содоль) // Сучасність. – 1986. – №3. – С.101.
- ¹⁰⁰ Там само. – С.102.
- ¹⁰¹ *Армстронг Дж.* Героїчне та людське: спогад про українських національних провідників 1941–1945 років // Україна модерна. – 1996. – №1. – С.101–104.
- ¹⁰² Там само. – С.101–107.
- ¹⁰³ Там само. – С.107–108.
- ¹⁰⁴ Там само. – С.107.

- ¹⁰⁵ Мірчук П. Роман Шухевич (генерал Тарас Чупринка). Командир армії безсмертних. – С.174.
- ¹⁰⁶ Стахів Є. Еволюція українського націоналізму – від тоталітаризму до демократії: думки про ОУН (бандерівців). – С.76–77.
- ¹⁰⁷ Прокоп М. Роман Шухевич-Чупринка й ОУН і УПА в 1943–1944 роках. – С.72.
- ¹⁰⁸ Прокоп М. Генеза, устрій і платформа УГВР // Сучасність. – 1978. – №7/8. – С.146–147.
- ¹⁰⁹ Проник С. Розвиток програми визвольної боротьби ОУН (1943–1950 рр.) // УПА і національно-визвольна боротьба в Україні у 1940–1950 рр. – С.35; Прокоп М. Генеза, устрій і платформа УГВР. – С.143.
- ¹¹⁰ Проник С. Розвиток програми визвольної боротьби ОУН (1943–1950 рр.). – С.36.

The article is dedicated to North-American historiography of the OUN activity during World War II. The author distinguished three groups of problems that were interesting for North-American investigators. They were the followings: the Act of renewal of Ukrainian state on 30 June 1941, the activity of OUN march groups, the III congress of OUN in 1943. The comparative analysis of emigrant and American investigators let the author determined the degree of scientific objectivity of works dedicated to OUN and UPA problem in North-American discourse of World War II.

Н.П.Старченко*

ДЕЩО ПРО СПОКУСУ ДЖЕРЕЛ ТА ПАСТКИ ІНТЕРПРЕТАЦІЙ (НА ПРИКЛАДІ СПРАВ ПРО ШЛЯХЕТСЬКІ НАЇЗДИ НА ВОЛИНІ НАПРИКІНЦІ XVI ст.)

У статті на прикладі шляхетських наїздів аналізуються проблеми, що постають перед дослідником, основним джерелом для якого є продукція судових установ. Наїзди, що до сьогодні слугують підставою для тверджень про високий рівень насильства серед шляхетської спільноти Речі Посполитої та її неправовий характер у ранньомодерний період, розглядаються через призму лицарського етосу шляхти. Саме такий підхід дозволяє аналізувати цей елемент шляхетського повсякдення не як звичний спосіб збагачення чи перерозподілу земельної власності, а як варіант підтримання або відновлення честі серед шляхти, відтак – порушити питання про переосмислення проблеми насильства та правової культури у шляхетській Речі Посполитій.

Даний текст є певною спробою поділитися роздумами над дослідницькою «кухнею» історика, які доволі давно займають мою увагу. Ітиметься переважно про те, яким чином, ґрунтуючись на судових записах як основному джерельному масиві для дослідження найрізноманітніших сторін буття ранньомодерного соціуму, історик створює свій наратив, які можливості надає йому такий тип джерел та які обмеження накладає. При цьому не оминати і питання дослідницького інструментарію, а також його впливу на репрезентацію минулого, тобто, іншими словами, чому, працюючи з одним і тим же колом джерел, «задаючи» їм одні і ті ж питання, різні історики отримують різні відповіді. Розумінням необхідності такої розмови я завдячую передовсім студіям своїх колег, що працюють над близькими до моїх темами, і чий твердження, принаймні на перший погляд, конфронтують із моїми, провокуючи тим самим до роздумів про особливості роботи історика¹.

* Старченко Наталія Петрівна – канд. іст. наук, наук. співроб. Інституту української археології та джерелознавства ім. М.С.Грушевського НАНУ, наук. співроб. центру соціальної історії Інституту історії України НАНУ.